

PRINCIPLES OF TRANSFORMING NATURE IN MARXIST PHILOSOPHY AND THE MODERN ECOLOGICAL CRISIS: A SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Khorazmi Amurovich Abdugarimov

Assistant Lecturer

Berdakh Karakalpak State University

E-mail: xabdukarimov85@gmail.com

Nukus, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Marxist philosophy, ecological crisis, nature and society, metabolic rift, ecosocialism, green economy, social justice, Uzbekistan.

Received: 19.04.26

Accepted: 20.04.26

Published: 21.04.26

Abstract: This article reinterprets the Marxist idea of transforming nature under the conditions of the contemporary ecological crisis. The aim is to connect Marx's and Engels's views on nature, labour and social production with contemporary ecosocialist approaches and to reveal the structural causes of ecological breakdown. The study employs dialectical, historical-logical, comparative-conceptual and systems analysis. It argues that the ecological crisis is not merely a technical failure or a resource shortage but a rupture between natural and social metabolism generated by the logic of capitalist accumulation. The paper proposes three criteria for evaluating a green transition: ecological restoration, social justice and democratic planning. It concludes that, in Uzbekistan, the transition to a green economy should be understood not only as technological modernization, but also as a process of restoring harmonious social relations with nature.

МАРКСИСТ ФАЛСАФАДА ТАБИАТНИ ЎЗГАРТИРИШ ТАМОЙИЛЛАРИ ВА ЗАМОНАВИЙ ЭКОЛОГИК ИНҚИРОЗ: ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛ

Хоразми Амурович Абдукаримов

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети

ассистент ўқитувчиси

E-mail: xabdukarimov85@gmail.com

Нукус, Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: марксист фалсафа, экологик инқироз, табиат ва жамият, метаболик узилиш, экосоциализм, «яшил» иқтисодиёт, ижтимоий адолат, Ўзбекистон.

Аннотация: Мазкур мақолада марксист фалсафада табиатни ўзгартириш ғояси замонавий экологик инқироз шароитида қайта талқин қилинади. Тадқиқотнинг мақсади — Маркс ва Энгельснинг табиат, меҳнат ва ижтимоий ишлаб чиқариш ҳақидаги қарашларини замонавий экосоциалистик ёндашувлар билан боғлаб, экологик инқирознинг тузилмавий сабабларини очиб беришдир. Тадқиқотда диалектик, тарихий-мантиқий, қиёсий-концептуал ва тизимли таҳлил усулларидан фойдаланилди. Натижада экологик инқироз фақат техник камчилик ёки ресурс танқислиги эмас, балки капиталистик жамғариш мантиғи туфайли табиий ва ижтимоий метаболизм ўртасида юзага келган узилиш сифатида асосланди. Шунингдек, «яшил» тараққиётни баҳолашнинг уч мезони — экологик тикланиш, ижтимоий адолат ва демократик режалаштириш — таклиф этилди. Мақолада Ўзбекистон шароитида «яшил» иқтисодиётга ўтиш сиёсатини фақат технологик модернизация эмас, балки табиат билан уйғун ижтимоий муносабатларни тиклаш жараёни сифатида тушуниш зарурлиги ҳақида хулоса қилинди.

ПРИНЦИПЫ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ПРИРОДЫ В МАРКСИСТСКОЙ ФИЛОСОФИИ И СОВРЕМЕННЫЙ ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ КРИЗИС: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Хоразми Амурович Абдукаримов

Ассистент преподавателя

Каракалтакский государственный университет имени Бердаха

E-mail: xabdukarimov85@gmail.com

Нукус, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: марксистская философия, экологический кризис, природа и общество, метаболический разрыв,

Аннотация: В статье заново интерпретируется идея преобразования природы в марксистской философии в

экоосоциализм, «зелёная» экономика, социальная справедливость, Узбекистан.

условиях современного экологического кризиса. Цель исследования — связать представления К. Маркса и Ф. Энгельса о природе, труде и общественном производстве с современными экосоциалистическими подходами и показать структурные причины экологического кризиса. Используются диалектический, историко-логический, сравнительно-концептуальный и системный методы анализа. В результате экологический кризис обоснован не как простая совокупность технических сбоев или дефицита ресурсов, а как разрыв между природным и социальным метаболизмом, порождаемый логикой капиталистического накопления. Предложены три критерия оценки «зелёного» перехода: экологическое восстановление, социальная справедливость и демократическое планирование. Сделан вывод о том, что в условиях Узбекистана переход к «зелёной» экономике следует понимать не только как технологическую модернизацию, но и как восстановление гармоничных общественных отношений с природой.

Кириш. XXI асрда экологик инқироз инсоният олдида турган энг мураккаб ва кўп қатламли муаммолардан бирига айланди. Иқлим ўзгариши, сув танқислиги, тупрок деградацияси, биологик хилма-хилликнинг қисқариши ва чиқиндилар ҳажмининг ортиши энди фақат табиий-илмий ёки муҳандислик муаммоси сифатида эмас, балки жамиятнинг ривожланиш моделига дахлдор ижтимоий-фалсафий муаммо сифатида ҳам қаралмоқда. IPCCнинг 2023 йилги синтез ҳисоботида иқлим ўзгариши атмосфера, океан, криосфера ва биосферада кенг қамровли ҳамда тезкор ўзгаришларни келтириб чиқаргани қайд этилади [7]. UNEPнинг 2025 йилги ҳисоботи эса мавжуд миллий мажбуриятлар глобал ҳароратнинг аср давомида 2,3-2,5°C даражагача ўсиш хавфини сақлаб қолаётганини кўрсатди [8]. Демак, масала алоҳида экологик ҳодисаларни эмас, балки бутун цивилизациян йўналишни қайта кўриб чиқишни талаб қилади.

Ўзбекистон учун ҳам мазкур муаммо долзарбдир. Мамлакат иқтисодиётининг сув, энергия ва қишлоқ хўжалигига юқори даражада боғлиқлиги, Оролбўйи ҳудудининг экологик заифлиги, иссиқлик стресслари ва ер ресурсларига босимнинг кучайиши

экологияни ривожланиш сиёсати марказига олиб чиқмоқда [9]. Шу боис экологик муаммонинг фақат технологиялар ёки бошқарув инструментлари орқали эмас, балки унинг тузилмавий сабабларини очиб берадиган назарий ёндашувлар ёрдамида тадқиқ этилиши муҳимдир.

Марксист фалсафа бундай таҳлил учун муҳим методологик имконият яратади. Чунки у табиатга муносабатни ахлоқий чақириқ ёки абстракт гуманизм даражасида эмас, балки меҳнат, мулкчилик, ишлаб чиқариш ва жамғариш муносабатлари билан узвий боғлиқ тарихий жараён сифатида талқин қилади [1; 2]. Маркс учун инсон табиатдан ташқарида турган ҳукмрон субъект эмас; у табиат билан моддий алмашинув жараёнида яшайди ва меҳнат орқали шу алмашинувни ижтимоий шаклга келтиради [1]. Демак, экологик инқирознинг моҳиятини англаш учун «инсон табиатга нима қилмоқда?» деган саволнинг ўзи етарли эмас; «қайси ижтимоий тизим қандай мақсад билан табиатни ўзгартираяпти?» деган савол қўйилиши лозим.

Тадқиқотнинг мақсади — марксист фалсафада табиатни ўзгартириш тамойилларини замонавий экологик инқироз контекстида қайта ўқиш, классик ва замонавий экологик-марксистик қарашларни уйғунлаштириш ҳамда Ўзбекистоннинг «яшил» тараққиёт сиёсатини баҳолаш учун ижтимоий-фалсафий мезонларни ишлаб чиқишдан иборат. Шунга мувофиқ қуйидаги вазифалар белгиланди: 1) Маркс ва Энгельсда табиат, меҳнат ва ишлаб чиқариш муносабатларини таҳлил қилиш; 2) замонавий экологик марксизмда «метаболик узилиш» концепциясининг мазмунини очиш; 3) экологик инқирознинг капиталистик жамғариш мантиғи билан боғлиқ тузилмавий сабабларини ёритиш; 4) Ўзбекистон шароитида «яшил» иқтисодиётга ўтишни ижтимоий адолат ва экологик тикланиш нуқтаи назаридан баҳолаш.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Мазкур мавзу бўйича адабиётларни шартли равишда уч гуруҳга ажратиш мумкин. Биринчи гуруҳ — классик марксизм манбалари. Маркснинг «Капитал» асарида меҳнат инсон ва табиат ўртасидаги моддий алмашинувнинг воситаси сифатида талқин қилинади; ишлаб чиқариш жараёни эса табиатни ижтимоий эҳтиёжлар учун қайта шакллантириш сифатида изоҳланади [1]. Энгельс «Табиат диалектикаси»да инсоннинг табиат устидан «ғолиблиги» ҳақидаги иллюзияни танқид қилади ва ҳар бир аралашув табиатнинг жавоб реакциясини келтириб чиқаришини таъкидлайди [2].

Иккинчи гуруҳ — замонавий экологик марксизм ва экосоциализмга оид ишлар. Жон Беллами Фостер Маркс экологиясининг марказий нуқтаси сифатида «метаболик узилиш»

ғоясини ривожлантириб, капитализм табиат ва жамият ўртасидаги моддий айланишни издан чиқаришини кўрсатади [3]. Кохэй Сайто Маркснинг кечки дафтарлари ва аграр тадқиқотларига таяниб, экологик инқирозни фақат ишлаб чиқариш техникаси билан эмас, балки чексиз ўсиш идеологияси билан боғлайди ва «дегроус коммунизми» ғоясини муҳокамага олиб чиқади [4]. Жейсон Мур эса капитализмни «табiiй оламдан ташқари» тизим эмас, балки «табиат ичида ташкил этилган тарихий режим» сифатида таҳлил қилиб, экологик инқирозни капитализмнинг табиатни арзонлаштириш механизми билан боғлайди [5].

Учинчи гуруҳ — экологик хавфлар ва миллий «яшил» тараққиёт кун тартибига оид замонавий халқаро ва миллий манбалар. IPCCнинг синтез ҳисоботи ҳамда UNEPнинг эмиссиялар бўйича ҳисоботлари экологик инқирознинг глобал масштаби ва унинг тезлашиб бораётганини илмий асослайди [7; 8]. World Bankнинг Ўзбекистон бўйича CCDR ҳисоботи мамлакатнинг иқлим хавфларига юқори сезгирлигини ҳамда декарбонизация ва мослашув чораларини ривожланиш сиёсати билан интеграция қилиш зарурлигини кўрсатади [9]. Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегияси ва «Ўзбекистон - 2030» стратегияси эса экологик устуворликларни давлат сиёсати даражасида мустаҳкамлайди [11; 12].

Шу билан бирга, мавжуд адабиётлар таҳлилидан кўринадики, маҳаллий муҳокамаларда экологик муаммолар кўпинча ахлоқий тарбия, ҳуқуқий тартибга солиш ёки технологик модернизация доирасида изоҳланади. Марксизмнинг классик қоидаларини замонавий экологик марксизм билан боғлаб, Ўзбекистондаги «яшил» ўтиш жараёнини ижтимоий адолат, мулкчилик ва демократик режалаштириш нуқтаи назаридан таҳлил қилувчи ишлар нисбатан кам. Мазкур мақоланинг илмий янгилиги айнан шу назарий бўшлиқни тўлдиришга қаратилган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот назарий мақолага хос бўлган сифатли методологик ёндашув асосида амалга оширилди. Асосий метод сифатида диалектик таҳлил қўлланилди, чунки у табиат ва жамият муносабатларини тайёр ва ўзгармас ҳолат сифатида эмас, балки ички қарама-қаршилиқлар, ўзаро таъсир ва тарихий ҳаракатда ўрганиш имконини беради. Тарихий-мантиқий метод Маркс ва Энгельс ғояларининг шаклланиши, уларнинг кейинги экологик марксистик концепциялар билан давомийлигини очишда ишлатилди. Қиёсий-концептуал таҳлил орқали классик марксизм, замонавий экосоциализм ва «яшил» модернизация дискурслари ўртасидаги фарқ ва уйғунлик нуқталари ажратилди.

Шунингдек, тизимли ёндашув экологик инқирозни алоҳида экологик бузилишлар йиғиндиси эмас, балки ишлаб чиқариш, истеъмол, бошқарув ва ресурслар тақсимотини бирлаштирувчи ижтимоий-табiiй тизимнинг инқирози сифатида кўришга имкон берди. Манба базаси сифатида классик фалсафий асарлар, замонавий монографиялар ва мақолалар, халқаро ташкилотлар ҳисоботлари ҳамда Ўзбекистоннинг амалдаги стратегик-меъёрий ҳужжатларидан фойдаланилди [1-12].

Таҳлил ва натижалар. 1. Марксист фалсафада табиатни ўзгартиришнинг назарий асослари

Марксист фалсафада табиатни ўзгартириш ғояси «табиатни забт этиш» ёки ундан чекланмаган даражада фойдаланишни англатмайди. Аксинча, у инсоннинг табиат билан ўзаро алоқасини меҳнат орқали тартибга солиш, яъни табиат қонунларини англаб, улар билан зиддиятга эмас, мувофиқликка асосланган амалий муносабатни назарда тутди. Маркс меҳнатни «инсон ва табиат ўртасидаги моддий алмашинувни воситачилик қиладиган жараён» сифатида талқин қилади [1]. Бундан келиб чиқадики, меҳнат фақат иқтисодий фаолият эмас; у инсоннинг табиатдаги ўрнини белгилайдиган онтологик ва ижтимоий шаклдир.

Энгельснинг қараши ҳам шу нуқтани мустаҳкамлайди. У инсон ҳар бир «ғалабаси» учун табиатдан «жавоб» олишини таъкидлар экан, табиатга нисбатан субъектив-иродавiiй муносабатнинг чекланганлигини кўрсатади [2]. Демак, марксист фалсафада табиатни ўзгартириш тамойилининг биринчи шarti — табиатни ташқи объект эмас, балки инсон ҳаётининг моддий шarti ва тарихiiй ҳамкори сифатида тан олишдир.

Иккинчи муҳим жиҳат шундан иборатки, табиатни ўзгартириш доимо муайян мулкчилик ва ишлаб чиқариш муносабатлари ичида кечади. Шу сабабли табиатга муносабатнинг мазмуни фақат технология даражаси билан белгиланмайди; у ким ишлаб чиқараётгани, ким қарор қабул қиладигани ва ким фойда кўраётгани билан ҳам белгиланади. Агар ишлаб чиқаришнинг мақсади ижтимоий эҳтиёжларни барқарор қондириш эмас, балки капитални кўпайтириш бўлса, у ҳолда табиатни ўзгартириш жараёни тезда эксплуатацияга айланади. Марксизмнинг назарий қиммати ҳам шундаки, у экологик муаммони ахлоқiiй ҳаддан ошиш эмас, балки ижтимоий муносабатлар таркибидаги зиддият сифатида кўради.

2. «Метаболик узилиш» ва экологик инқирознинг тузилмавий сабаблари

Замонавий экологик марксизм Маркснинг ғояларини «метаболик узилиш» тушунчаси орқали янада аниқлаштиради. Фостер таъкидлаганидек, капитализм табиат ва жамият ўртасидаги моддий айланишни бузади: кишлок хўжалиги тупроқдан озуқа моддаларини

тортиб олади, шаҳар индустрияси эса уларни чикинди шаклида тўплайди; аммо ушбу айланишни тиклаш мантиғи бозор учун устувор эмас [3]. Бу ерда муаммо фақат бир тармоқда эмас. Энергетикада - ёқилғининг юқори карбон интенсивлиги, сув хўжалигида - қайта тикланиш темпидан ортиқ истеъмол, қишлоқ хўжалигида - ер ва сувнинг бирёқлама юкланиши, шаҳарсозликда эса - чикиндилар ва иссиқлик ортиғи каби жараёнлар бир-бири билан боғланади.

Кохэй Сайто мазкур узилишни чексиз иқтисодий ўсиш идеологияси билан боғлайди. Унингча, экологик инқирознинг илдизи «кўпроқ ишлаб чиқариш - кўпроқ истеъмол - кўпроқ жамғариш» занжирининг тарихий нормага айланганидир [4]. Жейсон Мур эса капитализмнинг бутун тарихи «арзон табиат» яратиш уриниши сифатида кечганини, яъни меҳнат, ер, энергия ва хом ашёни минимал харажат билан жалб этиш орқали жамғариш суръатини ушлаб туришга қаратилганини кўрсатади [5]. Бундай тизимда экологик чекловлар ташқи омил сифатида қабул қилинади; шу боис уларни кечиктириш ёки бошқа ҳудудларга кўчиришга уринишлар кучаяди.

Шу нуқтада экологик инқирознинг учта тузилмавий сабабини ажратиш мумкин. Биринчидан, вақт зиддияти: капитал тез айланишни талаб қилади, табиат эса тикланиш учун вақт талаб қилади. Иккинчидан, макон зиддияти: фойда марказларда тўпланади, экологик харажатлар эса кўпинча периферияга, айниқса ресурс етказиб берувчи ҳудудларга юкланади. Учинчидан, кадрят зиддияти: бозор қийматни нарх орқали ўлчайди, табиат эса ўз функционал аҳамияти, барқарорлик ва ҳаётийлик мезонлари орқали яшайди. Демак, экологик инқироз ресурс етишмаслиги ёки бошқарув хатоси эмас, балки ижтимоий ва табиий метаболизм ритмлари ўртасидаги тизимли узилишдир.

Бу хулоса мақоланинг биринчи илмий натижасини шакллантиради: Марксист фалсафада табиатни ўзгартиришнинг меъёрий мезони «назорат қилиш» эмас, балки моддий айланишни бузмасдан ижтимоий эҳтиёжларни қондиришдир. Агар мазкур мезон бузилса, табиатни ўзгартириш тараққиёт эмас, ўз-ўзини йўқ қилишга хизмат қилади.

1-жадвал.

Марксист экологик таҳлилда инқирознинг асосий қарама-қаршиликлари

Қарама-қаршилик	Мазмуни	Ижтимоий-фалсафий хулоса
-----------------	---------	--------------------------

Вақт зиддияти	Капитал тез айланишни, табиат эса тикланиш учун вақтни талаб қилади.	Самарадорлик мезонига тикланиш циклини киритиш зарур.
Макон зиддияти	Фойда бир ҳудудда тўпланади, экологик зарар эса бошқа ҳудудларга кўчирилади.	Экологик адолат ва ҳудудий масъулиятни кучайтириш лозим.
Қадрият зиддияти	Бозор нарх орқали, табиат эса ҳаётий функция ва барқарорлик орқали 'қиймат' ҳосил қилади.	Тараққиётни фақат ЯИМ ёки даромад билан эмас, экологик тикланиш билан баҳолаш керак.

3. Антропоцен шароитида марксист экологик танқиднинг долзарблиги

Антропоцен ҳақидаги баҳслар инсон фаолияти геологик кўламда таъсир кўрсатаётганини англатади. Бироқ марксист нуқтаи назардан «барча инсонлар» бир хил даражада жавобгар деган универсаллаштирувчи қараш етарли эмас. Экологик излар, энергия истеъмоли, чиқиндилар тўпланиши ва капитал оқимлари синфий, ҳудудий ва геосиёсий жиҳатдан нотекис тақсимланган. Шунинг учун экологик инқирозни тушунтиришда уни умумий «инсон табиати»га юклаш, аслида, капиталистик жамғариш муносабатларини кўринмас қилиб қўяди [6].

Шу нуқтада «яшил капитализм» концепциясига танқидий ёндашув зарур. Албатта, қайта тикланувчи энергия, ресурс тежовчи технологиялар, «ақлли» инфратузилма ва углерод ҳисоботи муҳим инструментлардир. Аммо улар мулкчилик, қарор қабул қилиш ва ресурслар тақсимоли масалаларидан ажратилса, экологик самара чекланган бўлиб қолади. Масалан, қўшимча энергия самарадорлиги кўп ҳолларда умумий ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши туфайли нейтраллашиб кетади; экологик харажатлар эса таъминот занжири бўйлаб бошқа ҳудудларга силжиши мумкин. Бу ҳолат UNEP ҳисоботидаги «амбиция ва реал ҳаракат ўртасидаги узилиш» билан ҳамоҳангдир [8].

Марксист экологик танқид технологиядан воз кечишни эмас, балки технологияни ижтимоий мақсадларга бўйсундиришни талаб қилади. Технология қайси ижтимоий мантиқ ичида ишлаётгани ҳал қилувчи масаладир. Агар у хусусий фойдани максималлаштириш учун ишласа, у ҳатто «яшил» шаклда ҳам табиат ва меҳнатни янги тарзда эксплуатация қилиши мумкин. Агар у ижтимоий назорат, очик ҳисобдорлик ва барқарор эҳтиёжлар

логикасига бўйсундирилса, у экологик тикланиш воситасига айланиши мумкин. Мақоланинг иккинчи илмий натижаси айнан шу ерда намоён бўлади: «яшил» ўтишнинг ҳақиқий мазмуни технологик алмашув эмас, балки метаболик узилишни тиклашга қаратилган ижтимоий қайта ташкил этишдир.

4. Ўзбекистон учун назарий-амалий импликациялар

Ўзбекистонда экологик сиёсат сўнгги йилларда институционал жиҳатдан сезиларли даражада фаоллашди. 2019-2030 йилларда «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегияси ресурслардан самарали фойдаланиш, иқлим ўзгаришига мослашиш ва «яшил» молиявий механизмларни ривожлантиришни устувор йўналиш сифатида белгилади [11]. «Ўзбекистон - 2030» стратегиясида ҳам аҳоли учун қулай экологик шароитларни яратиш алоҳида вазифа сифатида қайд этилган [12]. World Bank CCDR ҳисоботи эса декарбонизация ва иқлимга мослашув чоралари энергия хавфсизлиги, инклюзив ўсиш ва аҳоли фаровонлиги билан боғлиқ ҳолда кўрилиши лозимлигини кўрсатади [9].

Бироқ марксист ижтимоий-фалсафий таҳлил ушбу йўналишларни янада чуқурлаштиришни талаб қилади. Биринчидан, «яшил» ўтиш фақат техник модернизация ёки инвестиция лойиҳалари йиғиндиси сифатида эмас, балки ресурслардан фойдаланишнинг адолатли меъёрларини ишлаб чиқиш жараёни сифатида тушунилиши керак. Сув, ер, энергия ва шаҳар муҳитига оид қарорларда худудий тенгсизлик, ижтимоий заиф гуруҳлар ва келажак авлодлар манфаати инобатга олинмаса, экологик сиёсат формал тус олади.

Иккинчидан, экологик онгни ахлоқий чақириқ даражасида эмас, ижтимоий масъулият ва фуқаролик иштирокининг институционал шакли сифатида ривожлантириш зарур. Таълим, жамоатчилик эшитувлари, маҳаллий экологик мониторинг ва очиқ маълумотлар инфратузилмаси фуқароларни пассив «истеъмолчи» эмас, балки экологик субъектга айлантиради. Бу ёндашув Марксизмнинг онг ва мавжудлик ўртасидаги ўзаро таъсир ҳақидаги қоидаси билан мос келади: жамиятдаги амалий муносабатлар ўзгармас экан, экологик маданият ҳам барқарор тус олмайди.

Учинчидан, Ўзбекистон учун экологик сиёсатнинг самарадорлигини баҳолашда куйидаги уч мезонни таклиф қилиш мумкин: а) экологик тикланиш — яъни ер, сув ва ҳаво сифатининг реал яхшиланиши; б) ижтимоий адолат — яъни харажат ва фойданинг худудлар, тармоқлар ва аҳоли қатламлари бўйича адолатли тақсимланиши; в) демократик режалаштириш — яъни экологик қарорларга давлат, фан, маҳаллий жамоа ва фуқаролик жамияти институтларининг мазмунли иштироки. Ушбу мезонлар асосида «яшил»

иқтисодиёт фақат бозорлашган экологик хизматлар мажмуаси эмас, балки табиат ва жамият ўртасидаги уйғунликни тиклашга қаратилган стратегик жараён сифатида баҳоланиши мумкин.

Шу тарзда, мақоланинг учинчи илмий натижаси шаклланади: Ўзбекистон шароитида марксист экологик ёндашув 'яшил' ривожланишни иқтисодий ўсишни безаш воситаси сифатида эмас, балки адолатли тақсимот, очиқ назорат ва моддий айланишни тиклашга қаратилган ижтимоий-экологик трансформация сифатида талқин қилиш имконини беради.

Хулоса ва таклифлар. Олиб борилган таҳлил марксист фалсафада табиатни ўзгартириш ғояси ҳозирги экологик инқироз шароитида ўз аҳамиятини йўқотмаганини, аксинча, янги назарий мазмун касб этганини кўрсатди. Табиатга муносабатни жамғариш мантиғи, мулкчилик шакллари ва ишлаб чиқариш мақсадларидан ажратиб бўлмайди. Шу боис экологик инқирозни тушунтиришда фақат технология, истеъмол маданияти ёки индивидуал ахлоққа мурожаат қилиш етарли эмас; унинг тузилмавий, тарихий ва ижтимоий асослари таҳлил қилиниши шарт.

Мақолада қуйидаги хулосалар асосланди. Биринчидан, марксист фалсафада табиатни ўзгартиришнинг мақбул шакли табиат устидан чекланмаган ҳукмронлик эмас, балки инсон ва табиат ўртасидаги моддий алмашинувни бузмасдан ижтимоий эҳтиёжларни қондиришдир. Иккинчидан, замонавий экологик инқироз капиталистик жамғариш туфайли юзага келган 'метаболик узилиш' сифатида тушунилиши лозим. Учунчидан, 'яшил' ўтишнинг мазмунини аниқлашда экологик тикланиш, ижтимоий адолат ва демократик режалаштириш мезонлари ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Шундан келиб чиқиб, қуйидаги таклифлар илгари сурилади: 1) экологик сиёсатни баҳолашда ЯИМ ўсиши ёки инвестиция ҳажми билан бир қаторда табиий тизимларнинг қайта тикланиш кўрсаткичларини ҳам асосий мезон сифатида жорий этиш; 2) сув, ер ва энергияга оид қарорларни қабул қилишда ҳудудий жамоалар ва мустақил экспертлар иштирокини кучайтириш; 3) олий таълим ва илмий тадқиқотларда экологик фалсафа, экосоциализм ва барқарор ривожланиш масалаларини фанлараро йўналишда чуқурлаштириш. Ана шундагина табиатни ўзгартириш ғояси эксплуатация мантиғидан чиқиб, ҳаётни қўллаб-қувватловчи ижтимоий амалиётга айланиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Маркс К. Капитал. I том. - Москва: Политиздат, 1983.
2. Энгельс Ф. Диалектика природы. - Москва: Политиздат, 1987.

3. Foster J.B. The Return of Nature: Socialism and Ecology. - New York: Monthly Review Press, 2020.
4. Saito K. Marx in the Anthropocene: Towards the Idea of Degrowth Communism. - Cambridge: Cambridge University Press, 2023.
5. Moore J.W. Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital. - London: Verso, 2015.
6. Mercer S.J.R. Ecology, Politics and the Crisis of Marxism // Rethinking Marxism. - 2024. - Vol. 36, No. 2.
7. IPCC. Climate Change 2023: Synthesis Report. - Geneva: Intergovernmental Panel on Climate Change, 2023.
8. UNEP. Emissions Gap Report 2025: Off Target. - Nairobi: United Nations Environment Programme, 2025.
9. World Bank Group. Uzbekistan Country Climate and Development Report. - Washington, DC: World Bank, 2023.
10. UNDP. Public Expenditure and Institutional Review for Climate Change and Green Growth in Uzbekistan. - Tashkent: UNDP, 2023.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги ПҚ-4477-сон қарори «2019-2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг "яшил" иқтисодий таътиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида».
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сон Фармони «Ўзбекистон - 2030» стратегияси тўғрисида.